

DARWIN, LAMARCK, MENDEL I LES CIÈNCIES HUMANES. HISTÒRIA D'UN COQUETEIG DUBTÓS

TOMÁS IBÁÑEZ

Professor de Psicologia Social.
Universitat Autònoma de Barcelona.

(Traducció al català de Magi Panyella i Rosés)

Les grans teories i els descobriments fonamentals acaben sempre incidint en tots els àmbits del saber amb independència del camp específic en el que s'han produït.

No és sorprenent, per tant, que les idees de Darwin, Lamarck o Mendel hagin transcendit al camp de les ciències humanes, i menys encara si tenim en compte els lligams que les uneixen amb les ciències de la vida.

Aquesta pol·linització d'uns àmbits científics per altres és certament fecunda i contribueix a trencar les compartimentacions acadèmiques en allò que puguin tenir d'aïlladores i d'artificials.

Però també comporta els seus perills. Tant més que aquestes influències romanen implícites constituïnt-se en punt cec de les teoritzacions pròpies d'una disciplina.

La importació "clandestina" de conceptes, o més generalment de "temas" (Holton, 1978) pot donar un aire d'interdisciplinarietat que no deixa d'ésser mistificador en la mesura en què no es fonamenta en un coneixement profund del saber importat.

L'únic treball realment interdisciplinar és aquell que es realitza en el si d'equips composts per especialistes de distintes matèries, sempre i quan es donin les condicions per a un autèntic treball grupal amb el flux d'intercanvis que això produeix. Si no és així es desemboca generalment en formulacions fortament carregades ideològicament i amb notables efectes socio-ideològics.

Examinarem, a tall d'exemple, l'impacte del darwinisme en psicologia, la influència del lamarckisme en la psicoanàlisi, els efectes del genetisme en les ciències socials i conclourem amb algunes consideracions entorn a les recents aportacions de la biologia.

De manera deliberada no abordarem el problema, tantes vegades tractat, del darwinisme social.

1 – L'impacte del Darwinisme en el conductisme radical

En la mesura en què la teoria de l'evolució s'emmarca en un discurs fortament connotat per aspectes biològics pot semblar paradoxal, la juxtaposició dels noms de Darwin i de Skinner, mal que només sigui per la implacable lluita que ha protagonitzat el pare del conductisme radical contra el biologisme i l'innatisme en psicologia.

Nogensmenys, no és exagerat qualificar l'ambientalisme skinnerià de darwinisme psicològic.

El conductisme radical no és sinó una transposició de la teoria de l'evolució a l'explicació del desenvolupament i de la constitució de la conducta animal i humana.

Per a Darwin és el medi el que actua com a principi seleccionador dels individus dins de les espècies i de les espècies dins del regne animal. Per a Skinner és el medi el que actua com a principi seleccionador de les conductes.

Les contingències de reforç que estructuraven l'espai de vida d'un individu dictaminaran quins seran els elements conductuals que desapareixeran i quins seran els elements conductuals que sobreviuran, s'estabilitzaran i configuraran el patrimoni conductual eficient de l'individu.

El medi, considerat com un dispositiu sancionador que aplica càstigs i recompenses es transforma en l'arquitecte de les conductes i en el principi explicatiu d'aquestes.

Darwin no explica la gènesi primària de l'espècie, Skinner tampoc no explica la gènesi primària del registre de respostes o de conductes.

Ambdós parteixen d'un estat de les coses que es dona misteriosament a partir del qual pot aplicar-se el seu model explicatiu.

Certament el darwinisme de Skinner és d'un simplisme esborronador i la contestació ha sorgit en les files dels seus propis deixebles (veure el treball de Herrnstein, 1980). És obvi per exemple que característiques biològicament establertes de les espècies condicionen per la seva part les característiques del medi que poden exercir un paper condicionador, la influència de Skinner es tanmateix cabdal en el camp de la psicologia científica. Diguem de pas que la discussió més profunda i interessant que s'ha donat pel que fa a la relació entre l'ambient i la psicogènesi de l'individu es troba en el debat que oposà a N. Chomsky i J. Piaget (Piattelli Paimarini, 1979) plantejant-se en termes de possibilitats de transferència d'estructura entre el medi i el subjecte i desembocant per part dels chomskians més radicals en la contestació del mateix principi d'aprenentatge.

Un altre dels supòsits darwinians que marquen la filosofia científica de Skinner és el de la continuïtat bàsica entre l'animal i l'home. La seva aplicació

indiscriminada al camp psicològic del que constitueix una evidència en el camp biològic ha tingut com a conseqüència l'esbiaixar de forma dramàtica l'àmbit de la psicologia científica excloent del seu camp l'estudi dels aspectes més fonamentals de la conducta pròpiament humana, és a dir, l'estudi de l'esfera simbòlica. La psicologia científica no només ha privilegiat l'estudi de la conducta animal com a base de possibles generalitzacions a la psicologia humana sinó que ha reduït l'acció humana a allò que té en comú amb l'animal, és a dir la mera conducta.

Les conseqüències a nivell socio-ideològic són múltiples. Només cal citar el desenvolupament d'una enginyeria conductual i d'una enginyeria social, per sort més incipients que realment efectives. El pretext ideològic-científic és clar. Ja que l'ambient exerceix un determinisme "cec" sobre la conformació de les pautes de conducta, ja que la noció de llibertat humana és un mer miratge ideològic (Skinner, 1972) substituïm aquest determinisme per un determinisme il·lustrat.

La psicologia científica, millor dit, els seus especialistes de tall darwinoskinnerià emmotllaran l'entorn, amb els millors i més racionals propòsits, perquè aquest generi per la seva part les conductes més desitjables. Desitjables per a qui?

2 – La influència del Lamarckisme en la psicoanàlisi

Aquí també pot semblar paradoxal que s'acoblin els noms de Freud i de Lamarck quan es coneix l'especial èmfasi que posà Freud i que posen molts dels seus seguidors sobre el caràcter bàsicament relacional i en definitiva psico-social de la psicogènesi individual i, en un altre terreny, de la pròpia pràctica analítica.

Amb tot, queda fora de tot dubte el marcat accent biologitzant de la psicoanàlisi. És l'economia libidinal la que constitueix, en última instància, la clau explicativa del funcionament de l'aparell psíquic, i la llibido no és sinó energia biològica.

El discurs freudià no només s'inscriu en el discurs de les ciències de la vida sinó que pren en préstec del propi Lamarck un postulat de difícil acceptació malgrat que recentment se li ha donat un cert suport per part d'alguns biòlegs: el postulat de la transmissió genètica de característiques adquirides.

En efecte, Freud situa el crim primari en l'origen de la constitució de la societat i estén l'efecte regulador d'aquest crim primari a tota la història de les societats postulant que l'herència arcaica adopta un mode de transmissió genètic. La memòria de l'assassinat del pare, cap despòtic de l'horda, i del pacte entre germans que constitueixen l'acte fundacional del lligam pròpiament social arriba fins a nosaltres tancada en els nostres gens. És a dir que l'experiència viscuda pel grup primari s'ha inserit definitivament en el seu patrimoni genètic segons la més pura tradició lamarckiana (Freud, a).

Tal com s'esdevenia amb el conductisme es tanquen aquí les possibilitats d'una societat basada en Eros i en la llibertat creativa dels individus. El determinisme biològic, latent en el pensament freudià, fa tornar impossible la idea mateixa d'una societat que no sigui societat per a la guerra, societat autodestructiva, procliu a seguir cegament els seus caps carismàtics (Freud, b).

3 – Mendel el genetisme i la sòcio-biologia

Amb alguns matisos es pot situar Mendel com a punt de partida de la genètica moderna i de la seva constitució en disciplina "dura". Les ciències dures exerceixen un ascendent i una atracció indubtable sobre totes les ciències d'allò que és hipercomplex, les ciències humanes o socials, que només poden ésser "toves", per causa de la mateixa complexitat del seu objecte i de la inadequació de la instrumentació teòrico-pràctica actualment disponible. Les causes d'aquesta fascinació són múltiples i potser algunes d'entre elles podrien interpretar-se en clau psicoanalítica. Tanmateix són molts els científics socials que s'han rebel·lat d'una manera virulenta contra tota temptació de deixar penetrar les explicacions genetistes en el camp del social. Les raons són clares. Existeix certament una part de defensa corporativista de la pròpia tasca teòrica, ja que tota concessió a les explicacions genetistes treu contundència a les temptatives d'utilitzar el social com a principi explicatiu de la constitució dels individus i dels fenòmens de les societats. Però existeixen també raons ideològiques fortament arrelades en les lliçons de la història moderna. No és pura casualitat que el genetisme s'asocïi amb postures conservadores i eventualment racistes o feixistes. Des de J. Galton fins a Cyril Burt, passant per H.H. Eysenck no manquen motius per a adoptar una actitud de recel. Nogensmenys, quan aquesta mal confiança es converteix en rebuig a priori es corre un doble risc: es deixa l'exclusivitat del tractament d'un camp científic en mans d'un sector ideològic determinat, constituint-lo en un domini conservador, i es prescindeix deliberadament de tot arsenal poèmic seriós, limitant-se, per desconeixement profund de la matèria, a l'ús d'armes merament ideològiques.

La forma que pren avui el genetisme en ciències socials, perllongant el treball de certs etòlegs (Lorenz, 1974), és el sòcio-biologisme (Wilson, 1980). Pocs han estat les refutacions documentades i no merament ideològiques de la sòcio-biologia i tampoc no ho intentarem aquí. Només cal recordar que un dels elements constitutius del nucli dur de la sòcio-biologia és l'afirmació que la finalitat última de qualsevol conducta normal, la seva raó de ser i el seu motor rau en crear les condicions que optimitzen la transmissió/reproducció del patrimoni genètic de l'autor de la conducta.

Les conseqüències d'aquest punt de vista apareixen immediatament, i Wilson s'encarrega a més de fer-les explícites clarament. Els codis ètics, els sistemes de valors no són sinó l'expressió, en última instància, de l'imperatiu genèticament programat, de salvaguardar el nostre propi patrimoni genètic.

Skinner lluita contra el caràcter "metafísic" de les nocions de dignitat i de

llibertat, Freud denuncia les utopies socials alliberadores, Wilson relativitza l'ètica fent-la serva de l'egoisme genètic dels individus i de les espècies. Tots ells fonamenten explícitament o implícita llurs posicions sobre un determinisme d'ordre biològic i tots ells qüestionen a la fi les possibilitats teòriques d'auto-determinació i d'auto-creació dels individus i de les societats, desembocant en un pessimisme radical en el cas de Freud i en un optimisme tecnocràtic en el cas de Skinner i de Wilson. Rebutjar les influències de la biologia? No necessàriament. Intentaré indicar en els dos últims apartats la utilitat que pot presentar el raonament analògic, inspirat en aquest cas en la biologia i l'interès que presenten per a les ciències socials les recents aportacions de la biologia.

4 – L'homogeneïtzació social. Una interpretació inspirada en la genètica de les poblacions

Qualsevol observador del social coincidirà en què l'evolució de les societats modernes està marcada, entre d'altres, per dues grans direccions. Creixent complexificació socio-tècnica per una part, i creixent homogeneïtzació socio-política. S'incrementa el grau de diferenciació interna de la societat quant a les especialitats socio-tècniques requerides per al seu funcionament i es redueix gradualment el ventall de models socio-polítics "reals" en la superfície de la Terra.

La genètica de les poblacions (Jacquard, 1978) ha demostrat que la reducció de la varietat genètica d'una espècie pot tenir conseqüències catastròfiques a llarg termini. Quan es seleccionen les varietats de blat les que més renten, i mitjançant l'extensió del seu conreu es condemna a desaparèixer a centenars de varietats alternatives, s'aconsegueixen dos resultats. Primer es fa més fràgil l'espècie ja que desapareixen aquelles varietats que haguessin pogut adaptar-se a un canvi ambiental imprevist, mortal per a les varietats seleccionades. Segon, minven les possibilitats de diferenciació innovadora en el si de l'espècie, és a dir, la creativitat de l'espècie.

No és absurd pensar que aquest mateix «principi de risc inherent a la homogeneïtzació genètica» és aplicable a nivell social. En efecte, la fagotització de les diferències socio-polítiques, la homogeneïtzació dels models de societat (som a l'alba de la «societat planetària») no només fa que minvin les possibilitats de supervivència enfront a un canvi ecotècnic imprevist sinó que redueixen dràsticament les potencialitats d'innovació social o de creativitat socio-política en el pla dels models de societat possibles.

Aquest efecte és agreujat pels efectes homogeneïtzadors de la producció de saber científic (Ibáñez, 1984) i pels seus efectes en l'àmbit de les relacions de poder (Foucault, 1978). No crec que s'hagi de desaprovechar l'advertència que ens fa la genètica de les poblacions tant més quan coincideix amb una de les condicions de possibilitat del funcionament dels sistemes complexos autoorganitzatius, com són les societats (Ashby, 1958).

5 – Biologia i sistemes complexos autoorganitzatius

La biologia constitueix un dels sectors de la ciència on s'estan elaborant amb major rapidesa unes conceptualitzacions que trenquen amb els esquemes explicatius clàssics de les ciències Galileo-Newtonianes i on s'estan forjant els principis d'un nou paradigma científic adaptat al tractament complex dels objectes complexos. Són ja més d'un els biòlegs i fisiòlegs (Altan, 1979; Maturana i Varela, 1979; Vendryes, 1981, per exemple) que aborden l'explicació dels organismes vivents des d'una perspectiva antipositivista considerant-los com a sistemes complexos autoorganitzatius que no es regeixen pels principis deterministes, basats en la reversibilitat i les relacions lineals, de les ciències modernes (Prigogine, I.; Stenger, I., 198). Aquest punt de vista entronca amb els treballs realitzats en termodinàmica dels estats allunyats de l'equilibri (Prigogine, 1983) i sembla encloure una infinitat de promeses per a una nova forma d'abordar l'objecte psicològic o social que és per excel·lència un sistema complex autoorganitzatiu (Dumouchel, Dupuy, 1983). Entrar en majors detalls seria sortir-se del tema d'aquest escrit però vull afirmar la meua convicció que si els científics socials no estan molt atents al que s'està elaborant avui en el camp de la ciència postmoderna i especialment en el camp de la biologia podrien desaprovechar una oportunitat històrica de construir per fi un autèntic saber psicosocial.

Resum

La finalitat d'aquest article és la d'examinar l'impacte del darwinisme en psicologia, la influència del lamarckisme en la psicoanàlisi, els efectes del genetisme en les ciències socials, a més d'algunes consideracions entorn a les recents aportacions de la biologia.

Deliberadament deixa de banda el problema a bastament tractat del darwinisme social.

Resumen

La finalidad del presente artículo es la de examinar el impacto del darwinismo en psicología, la influencia del lamarckismo en el psicoanálisis, los efectos del genetismo en las ciencias sociales, además de abordar el tema de las recientes aportaciones en el campo de la biología.

Deliberadamente se omite el problema del darwinismo social suficientemente tratado.

Summary

The purpose of this article is to examine the impact of Darwinism on psychology, the influence of Lamarckism on psychoanalysis, the effects of genetics on the social sciences, as well as some considerations about recent contributions coming from biology.

It deliberately leaves aside the much discussed problem of social Darwinism.

BIBLIOGRAFIA

- ACHARD, P. i altres. *Discours biologique et ordre social*. Paris, Seuil, 1977.
- ASHBY, W.R. Requisite variety and its implications for the control of complex systems. *Cybernetics*, 1958, 1, 2, pp. 83-99.
- ATLAN, H. *Entre le cristal et la fumée*. Paris, Seuil, 1979.
- CHRISTEN, Y. *L'heure de la sociobiologie*. Paris, A. Michel, 1979.
- DUMOUCHEL, P. - DUPUY, L. *L'auto-organisation. De la physique au politique*. Paris, Seuil, 1983.
- FOUCAULT, M. *Historia de la sexualidad*. Madrid, Siglo XXI, 1978.
- FREUD, S. *Obras completas*. Madrid, Biblioteca Nueva, 1973.
- a) *Totem i Tabú*, pp. 1745-1850.
- b) *El malestar en la cultura*, pp. 3017-3067.
- HERRNSTEIN, R.S. La evolución del conductismo. *Estudios de Psicología*, 1980, 1, pp. 46-63.
- HOLTON, G. *The scientific imagination*. Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1978.
- IBÁÑEZ, T. Los efectos políticos de la Psicología social. *Quaderns de Psicología*, 1984, 7, 2 pp...
- JACQUARD, A. *Eloge de la difference*. Paris, Seuil, 1978.
- LORENZ, K. *Consideraciones sobre la conducta animal y humana*. Barcelona, Plaza y Janés, 1974.
- MATURANA, H. - VARELA, F. *Autopotesis and cognition*. Boston, D. Reidel, 1979.
- PIATTELLI-PALMARINI, M. (Ed.) *Theories du langage, theories de l'apprentissage*. Paris, Seuil, 1979.
- PRIGOGINE, I. *¿Tan sólo una ilusión?* Barcelona, Tusquets, 1983.
- PRIGOGINE, I. - STENGER, I. *La nueva alianza*. Madrid, Alianza Universal, 1982.
- SKINNER, B.F. *Más allá de la libertad y de la dignidad*. Barcelona, Fontanella, 1972.
- THUILLIER, J.P. *Les biologistes vont-ils prendre le pouvoir?* Bruxelles, Ed. Complexe, 1981.
- THUILLIER, J.P. *Darwin et Cie*. Bruxelles, Ed. Complexe, 1982.
- VENDRYES, P. *L'autonomie du vivant*. Paris, Malaine, 1981.
- WILSON, E.O. *Sociobiología. La nueva síntesis*. Barcelona, Omega, 1980.